

Predgovor

Istoričar Josip Jelčić (1849–1925) poznat je u nauci kao Đelčić, zbog italijanske grafije Gelcich.¹ To bi čitanje bilo ispravno ako bi autor bio Italijan. No on je samo pisao na italijanskome jeziku, a njegova porodica poznata je u Boki pod imenom Jelčić. Prvi Jelčić koji je ostavio nekoga vidnijeg traga u povijesti toga kraja bio je Vicko, autor drame o ubistvu knjaza Danila u Kotoru 1860. Kad je podnio molbu za njeno štampanje, potpisao se kao Vicko

¹ Kao što je Giuseppe – Josip, tako je i Gelcich – Jelčić, prema formuli: *yeni zeri* = turska *nova vojska*, u nas *janjičari*, u ital. jeziku *giannizzeri*. Poznata su tri Jelčića: pomenuti Josip, njegov mlađi brat Eugen (1854–1915) i njihov predak Vicko Jelčić. Eugen je bio profesor u Pomorskoj školi na Lošinj i u Trstu, zatim savjetnik ministarstva u Beču i nadzornik pomorskih i trgovačkih škola. Napisao je oko 30 naučnih radova na italijanskom i njemačkom jeziku iz astronomije, navigacije, matematike i pomorskoga školstva.

Jelčić, dok je na samome na mašini kucanome rukopisu V. J. a ne V. G.²

Josip je bio profesor u pomorskim školama u Kotoru, Dubrovniku i Trstu. Bavio se historijom Boke i Dubrovnika, autor je prve monografije o Balšićima, a izučavao je i historiju brodarstva i pomorskog školstva. Glavna djela su mu:

Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara, 1882;

*Storia documentata della Marinerezza Bocchese, Ragusa, 1889;*³

La Zedda e la dinastia dei Balšidi, Studi storici documentati, Spalato, 1899.

² Mislilo se da je autor drame Vaso Ivanović (1815–1898), pomorski kapetan, slikar i pisac. (R. Đurović, „Stvaranje“ 1, 1976, 125). Greška je bila u samom početku identifikovanja, jer u kucanome primjerku ne stoji V. I. nego V. J. Ne znajući za građu iz Zadarskoga i Kotorskog arhiva, toga su Vicka Jelčića pominjali kao Đelčića čak i Kotorani, npr. u zborniku *12 vjekova bokeljske mornarice*, Zagreb, 1972, 190, da je riječ o Vickovoj prosvjetnoj karijeri. Bio je učitelj u osnovnoj školi u Herceg Novome, u kojoj je 1838. otvorio pomorski tečaj! Godine 1844. premješten je u Kotor, da je također u osnovnoj školi (!) otvorio pomorski tečaj. Veoma je značajno obraćanje autora pomenute drame Čitaocima zato što za knjaza Danila kaže da je „duhom svojim bio zavirio u budućnost Jugoslavjanstva“. Osim toga on pominje i brigu „o obćenom govoru črnogorskom i ovieh stranah“.

³ Postoji i prethodno, kraće izdanje, Trst, 1872.

Sa Talocijem (Talloczy) priredio je zbornik:

Diplomatarium relationum Republicæ Ragusanæ cum Regno Hungariæ, Budapest, 1887.

Knjiga koja nas ovđe zanima jeste monografija o Balšićima. U naslovu se vidi mletački dijalekat: Zedda mjesto Zetta: Zeta, jer je ital. T u mlet. D (*imperatore : imperador; Sanuto : Sanudo*), što nalazimo i u španskome jeziku, u odnosu na italijanski (*congelato : congelado*). Teže je objasniti oblik: *Balšidi* umjesto *Balšići*. On je, vjerovatno, mislio da je u slučaju Balšića bilo: Balšitji > Balšići, što bi opet odgovaralo zamjeni T > D.

To je i razlog da se poslije 111 godina ova vrijedna knjiga prevede na crnogorski jezik. A pojedine konkretne napomene biće date uz tekst.

Povijest Balšića počinje ovđe u stvari s III poglavljem, jer se prethodna dva odnose na sukobe Venecije i Ugarske i na sporove Dubrovnika i Vojislava Vojinov(ić)a, gospodara Huma. Tu je i neuspjelo i zastarjelo etimologisanje oko naziva Duklja, Zeta, Crna Gora, o čemu i danas ima sporova. Nadalje, tu je i prikaz predbalšićkoga perioda, koji se ne zasniva ni na onda dostupnim izvorima, ali temelji na ondašnjoj literaturi. Autor ne pominje Kraljevinu Vojislavljevića, iako mu je poznat Dukljanin još iz Orbinove knjige *Il Regno de gli Slavi* (Pezaro, 1601), koja je po Dukljaninu i nazvana tako, a morao mu je biti poznat i Subotićev srpski prijevod Dukljanina u

Letopisu Matice srpske (1853), pa smatra da crnogorska država počinje da se formira s Balšićima, umjesto da se naslanja na prednemanjičku Kraljevinu Vojislavljevića, priznatu već 9. januara 1077. a fiksiranu kao Pomorje ili Zetska zemlja i u poveljama i žitijima Nemanjića.

A da je ta država ne samo postojala, nego bila poznata i priznata i od strane srpskih vladara i pisaca, svjedoče njihove titule. Sveti Sava se na Vranjinskoj povelji 1233. potpisuje kao:

„Сава божііею милостию архіепискупъ
сръбске земле и поморске“,

što znači da razlikuje *srpsku zemlju* od *pomorske*. A da se pod *Pomorjem* podrazumijevala *Zetska zemlja*, vidi se iz iste povelje, jer on postavlja episkopa Ilariona Šišo(je)vića, koji će biti „prvi svetitelj Zetske zemlje kojega je on postavio“:

„пръви бо бысть светитель Зетскеи земли
поставлень мьною“!⁴

I Domentijan, koji je bio učenik i biograf Savin, piše da je „Dioklitija bila veliko kraljevstvo otrpva“:

„Диоклитія іеже зоветь се велико
краліевъство отьпрва“.⁵

⁴ B. Šekularac, *Vranjinske povelje*, 1984, 17, 29.

⁵ J. Kovačević, *Istorija Crne Gore*, 1, 1967, 444.

Jelčićeva monografija o Balšićima ostala je nezaobilazna u svim opširnijim osvrtima na Balšiće, jer je zasnovana na arhivskoj građi, posebno iz Dubrovačkog arhiva, koja se odnosi i na Zetu i na Ugarsku. Tako i u *Istoriji Crne Gore* (II, 2, 1970, 3, 9, 22, 27, 44) S. Ćirković navodi u literaturi za svako poglavlje: G. Gelcich, *La Zedda...*, i to, uglavnom na prvome mjestu, a jednom i kao jedinome izvoru. I. Božić u nastavku prikaza Balšića (isto, 49, 71, 85, 108, 121) takođe navodi G. Gelcich-a. D. Živković u *Istoriji crnogorskoga naroda* (I, 1989, 437) navodi Gelcicha među izvorima a ne u literaturi. Jednostavno se bez Gelcicha (Jelčića) ne može.

Autor se u prvim poglavljima, pa i dalje, previše bavi nekim okolnim događajima (Albanijom, i van sukoba Balšića i Karla Topije, Manastirom Sv. Mihajla na Prevlaci i dr.), stanjem u Srbiji poslije propasti Dušanova Srpsko-grčkoga Carstva... No taj nedostatak samo je preuveličana vrlina. Bilo kakvo proučavanje izolovano od konteksta, pa i Balšića, nezavisno od stanja u Srbiji, Albaniji i Hercegovini, Veneciji i Ugarskoj, bilo bi defektno. Riječ je, dakle, samo o tome da je autor, suočen s oskudicom direktnih podataka o Balšićima, izučavao stanje oko njihovih teritorija, što mu je omogućilo izvjesno posredno zaključivanje.

U suštini ova knjiga izgleda kao ekonomsko-diplomatska istorija, i ona to jeste, ali ne zato što je

autor tako odlučio nego zato što je to feudalno vrijeme u kome nema ideologije sem u okvirima Crkve, pa se sva nastojanja vežu za poboljšanje materijalnoga stanja. Zato je Rovinski grubo griješio što je zamjerao Nemanjićima da „nijesu imali nikakvog odnosa prema narodnosti“ pa je to „činilo od njih nekakve kosmopolite, indiferentne ne samo prema narodnosti nego i prema pravoslavlju“⁶ – iako je to tačno, jer to nije bila njihova slabost nego imperativ feudalnoga vremena, u kome postoji samo feudalni uski vidik i materijalni interes. Zato se i u vrijeme Balšića ne samo oštro sukobljavaju nego ponekad i ratuju katolički Dubrovnik i Kotor, katoličke države Venecija i Ugarska, a to ne smeta katoličkome Kotoru da traži pomoć od pravoslavnoga Tvrtka I. Srpski knez Lazar plaća danak Turcima i daje šćer sultanu Bajazitu I. Marko Kraljević gine u turskoj vojsci na Rovinama.

Jelčić nije dobar stilist. Mnoge samostalne rečenice veže u jednu, što smo mi u prijevodu izbjegavali, radi bolje jasnoće. Istu stvar kaže tri puta i sl. Ali vidi se da za svaki odjeljak, čak i rečenicu, navodi izvor, a to su, uglavnom, dubrovački spisi i druga objavljena građa.

⁶ Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, prijevod D. Čupića, 1993, 284.

Čudno je da ne pominje Ljubićeve *Listine*, pod tim poznatim naslovom, nego po latinskom nazivu edicije *Monumenta Slavorum Meridionalium*. Ta zbirka od IV do X knjige sadrži građu i o Balšićima.⁷

Ako izuzme autorove stilističke mane, koje se u prijevodu uglavnom i ne vide, jer smo mi od jedne nezgrapno složene rečenice pravili tri, čitalac će moći da uživa u vrlinama ove knjige. Prije svega, to je autorov način razmišljanja nad činjenicama. A činjenice zbore o tome da niko ne radi ono što bi želio nego ono što misli da mora ili da je korisnije za njega. A to je suština državničkoga razmišljanja, vaganje pluseva i minusa, prednosti i rizika. Otuda toliko prevrtljivosti, napuštanje saveznika, stvaranje paktova koji bi u normalnijim situacijama bili nezamislivi. Svi su uz nekoga, protiv nekoga. A osnovni utisak je u ovome: uski feudalni vidici nijesu dozvoljavali da se s neke bolje osmatračnice, kao s brijega, osmotri što se dešava okolo, što bi, sasvim prirodno, dovelo do saveza hrišćana protiv inovjeraca. I taj bi savez bio veoma koristan, ne zato što se jedna religija brani a druga napada, jer nama su sve religije donijeli okupatori (Vizantija – pravoslavlje, Rim – katoličanstvo, Turska – muhamedanstvo), nego stoga što je zapad bio razvijeniji i što je njegova oku-

⁷ Ljubić Simeone, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, u više knjiga, Zagreb. Knj. X izašla je 1891.

pacija bila plodnija od mira pod Turcima, koji su, đe god su došli, zaustavili satove. Dvjesto-trista godina ništa se nije dešavalo. Čak je i muhamedanska literatura slabo razvijena. A to se najbolje videlo u Boki. Đe je bila Venecija (Kotor, Prčanj, Perast), razvijalo se pomorstvo, trgovina, umjetnost, posebno slikarstvo i književnost. Arhitektura nije samo crkvena. Đe je vladao sultan, od Risna do Sutorine, za to vrijeme nije stvoreno ništa, sem džamija koje su dizane na temeljima crkava, pa su crkve ponovo zidane na istim mjestima. Iz toga je razloga za istočnu Evropu bilo korisno da se razvijeniji hrišćani ujedine protiv privredno i kulturno zaostaliijega Istoka. A to nije učinjeno ni u vrijeme Balšića, ni u vrijeme Crnojevića, pa su Turci došli na takvu blizinu Venecije da se dim od paljevina vidio sa zvonika Svetoga Marka. Zauzeli bi i Beč da ga nijesu spasili Poljaci! A kad je Turskoj zaprijetila glad, spašavala ju je Đenova isporukama žita!⁸ O tome u suštini zbori ova knjiga.

Poučeni negativnim iskustvom jednoga drugoga izdavača, koji je smatrao da je korisno da se upoznamo preko prijevoda sa svim onim važnijim što su o nama pisali stranci, uglavnom u XIX vijeku, i koji je, zato, žurio da te prijevode objavi, *bez kritičkoga aparata*, mi smo odlučili da tu grešku ne ponovimo.

Stari tekstovi prevode se ili preštampavaju prema onome što je u njima nadživjelo svoje vrijeme, a ne

⁸ Vidi naš predgovor u knjizi *Sazdanje Cetinja*, 1984, 7–15.

po onome što je i tada bilo zastarjelo. Tako su i Rusi, prevodeći knjigu Frileja i Vlahovića (*Le Monténégro contemporain*, Pariz, 1876), preskočili čitavih 70 stranica historiografskoga uvoda, budući da nijedan od autora nije bio historičar, nego su ponavljali ono što su drugi takođe više puta ponavljali. A u prijevodu Frileja i Vlahovića to nije učinjeno, pa tako čitamo ovo o Mahmutu Bušatliji: „Srpska vojska ga sačeka bez straha, bori se cijeloga dana i uveče, prelazeći selo Martiniće, izbacila Turke iz Spuža, izlažući se velikim gubicima.“⁹ S druge strane, izostavi se i ono što ne bi trebalo. U prijevodu Orbina (*Kraljevstvo Slovena*, SKZ, 1968) izostavljen je čitav Dukljaninov tekst, na osnovu uvjerenja da je taj tekst „danas dostupan u osetno pouzdanijim verzijama“, iako je Banašević u Orbinovu prijevodu našao rečenice koje nedostaju u latinskome prijepisu.¹⁰ Osim toga, Orbin je prijevod učinio 65 godina prije Lucićeva amsterdamskoga izdanja Dukljanina.

Odlučujući se za *kritičko izdanje*, imali smo pred sobom uglavnom dva načina kritičkoga priređivanja. Prvi je lakši za čitaoca, jer se sve kritičke napomene daju na kraju knjige, kao što je učinjeno u navedenom prijevodu Orbina. No, čitalac prati tekst kao da je u njemu sve tačno, a na kraju čita kritičke komentare kao nešto posebno, što daje opštu sliku o

⁹ Prijevod, 2001, 24/25.

¹⁰ N. Banašević, *Letopis popa Dukljanina...*, Beograd, 1971.

autoru, ali ne dira u činjenice koje su već zaboravljene. Drugi sistem sastoji se u tome da se kritički reaguje na licu mjesta, u napomenama ispod teksta, tako da čitalac odmah vidi što je napisao autor a što ispravlja priređivač. To čitaocu ne smeta mnogo a pomaže mu da prati i autora i priređivača.

Od svega je najvažnije da se ništa ne dira u autorovu tekstu, a ako se nešto izostavlja, da se to vidi.

U Valentinijevim ispisima iz Mletačkoga arhiva¹¹ na svakoj stranici stoji u zagradama „(omissis)“, kao znak da je izostavljeno ono što se ne odnosi na temu, ili nema nikakvoga značaja za historičara. U suprotnom, korisna građa koja stane u jednu knjigu bila bi, uz nevažne pojedinosti, rasuta na dvije knjige.

Jelčić nije prevodio citate na latinskom i italijansko-mletačkome jeziku, jer je smatrao da stručni čitaoci njegove knjige onoga vremena mogu da razumiju te citate i tu je, barem donekle, bio u pravu. Sad je, nažalost, stanje drukčije. Pa i kad bi se razumjeli citati na latinskome jeziku, ostao bi problem onih na italijanskom, koji je ozbiljno natrunjen oblicima mletačkoga dijalekta: *fazendo* umjesto *facendo*; *muolti* : *molti*; *sora* : *sopra*, *presonieri* : *prigionieri*; *forore* : *furore*; *homeni* : *uomini*; *pluy* : *più*... Zato smo prevodili sve citate, sem onda kad su unaprijed prevedeni od strane autora.

¹¹ Valentini Joseph, *Acta Albanicæ Veneta seculorum XIV et XV spectantia*, 1967–68, München.

Inače, ova knjiga ne čini suvišnom druge knjige o Balšićima, jer je ovđe dat pregled političke istorije, i to, barem u prvome dijelu, više okolnih krajeva: Kotor, Dubrovnika, Albanije, Travunije (koju autor naziva Humom!), a nije obrađena kultura, niti heraldika Balšića, koja se ne oslanja ni na jednu drugu našu heraldičku tradiciju, arhitektura, prepisivačka djelatnost koja je u vrijeme njihovih nastavljača Crnojevića omogućila pojavu štampe i sl. Davno je zapažen i narodni jezik u njihovim poveljama i sl. Osim toga, Jelčićeva knjiga nema nijedne ilustracije.

Treba naglasiti da je za ovu knjigu kralj Nikola odlikovao Jelčića i iz nje uzeo građu za svoj roman *Despa*. Despa je, u stvari, Jelena Lazareva, udata za Đurđa Stracimirovića Balšića, ali joj je u ovoj knjizi, prema drugim izvorima toga doba, dato dvojno ime: Elena : Despa, a Despa je bila njena sestra. To ime (Despina) prihvatio je i Rovinski.

Napominjemo da je autor na svakoj stranici iznova numerisao bilješke, dok ih mi numerišemo u kontinuitetu.

Sve naše napomene su pod zvjezdicama (*).

Za prijevod smo koristili primjerak iz Državnoga arhiva u Herceg Novom.

Radoslav Rotković